

”Det var roligt och man kom på saker som man inte tänkt på innan”

- gymnasieungdomars samtal kring alkohol

Per Blanck

Skolan är en viktig arena för att förebygga skadeverkningar av alkohol. I artikeln beskrivs utförligt ett undervisningsupplägg som omfattar två till tre timmar och som riktar sig till gymnasieelever. Arbetssättet möjliggör diskussion om hur män och kvinnor uppfattar alkoholbruk och hanterar alkohol.

I artikeln diskuteras också att skolans alkohol- och drogundervisning bör genomarbetas bättre och att man då bör ta hänsyn till ungdomars ålder, erfarenheter och inte minst kön. En del av undervisningen bör ske i enkönade grupper.

Per Blanck är fil mag. i socialt arbete. Han har sedan 1991 arbetat på frilansbasis bland annat med att utveckla alkohol- och droginformation i skolan. Per deltog 1999 i Skolverkets granskning av alkohol- och drogundervisning i svenska skolor. Sedan ett år tillbaka arbetar han som projektanställd på halvtid på Socialmedicinska avdelningen, Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet med utvärdering. Per Blanck, Aratorpsvägen 27, 511 71 Fritsla. e-post per@blanck.se

Hur kan skolan bidra till minskad användning av alkohol, minskat berusningsdrickande och höjd debutålder? Hur skapar man förutsättningar för ett informativt samtal med gymnasieelever om alkohol? Hur kan vi göra ungdomar mer medvetna om att män och kvinnor både hanterar alkohol olika och ser på berusning på olika sätt?

Även om skolundervisning enligt samstämmiga studier har liten påverkan på framtida alkoholkonsumtion är skolan en viktig arena för att kunna föra ett samtal

med ungdomar om alkoholbruk. Genom samtalet får ungdomarna ökad insikt, får tillfälle att prova och kanske omvärdera sina ståndpunkter och en mer nyanserad syn på hur andra ungdomar ser på de här frågorna. Dessutom bidrar skolans undervisning till att ge stöd åt den restriktiva, svenska alkoholpolitiken.

Jag har sedan sju åtta år tillbaka arbetat på ett par gymnasieskolor med samtal kring alkohol. Programmet omfattar 2,5-3 timmar vid ett tillfälle och sker klassvis i grupper

om mellan 10-20 elever. I stort är innehållet detta:

1. Associationsövning
2. Gruppsamtal - heta stolen
3. Faktaförmedling
3. Fyrahörnsövningar - hur kan man göra om...

Associationsövning

För att komma in på temat får eleverna välja bilder och associera dessa till alkohol. Jag har en samling på ett sjuttiofem bilder som jag valt ur olika fototidningar. De föreställer människor, landskap, färger och former. Bara enstaka bilder har självklara alkohollinlag som bilder av flaskor, fester och liknande.

Ungdomarna får välja varsin bild och presentera varför de valt den och om det är en negativ eller en positiv association. Jag antecknar nyckelord från varje elev och för-

delar dem på tavlan med negativa på vänster sida och positiva på höger sida.

Var och en talar också om sitt förnamn, så att jag kan anteckna detta på en klisterlapp som eleven sedan bär resten av passet. Hela uppläggnen bygger på samtal och det är viktigt att kunna tilltala ungdomarna med förnamn. På så vis kan man som gruppleddare fördela ordet mellan fler elever och få ett personligt tilltal vilket ger ett bättre gruppklimat.

På tavlan har jag nu en bra utgångspunkt kring ett resonemang om vilka funktioner alkohol har i våra liv, vad som är negativt och vad som kan vara positivt. Eleverna får tidigt under passet möjlighet att uttrycka sig, alla medverkar med något. Genom det öppna sättet att närma sig ämnet inser de att det här inte kommer att bli en vanlig "pekpinneföreläsning" om alkoholens skadeverkningar.

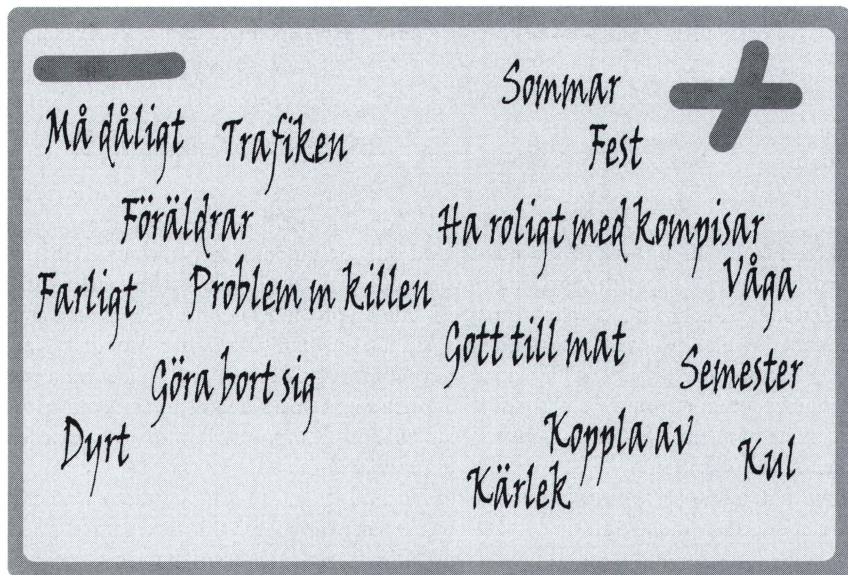

Fig. 1.

Gruppsamtal - värderingsövning

Lektionen fortsätter därefter med en värderingsövning av heta-stolen-modell. Delta-garna skall ta ställning till olika påståenden och om de instämmer byta plats med någon annan som också instämmer. Varje påståendet följs upp med en diskussion om hur man tänker runt varje fråga och det brukar ganska snabbt utvecklas till ett storgruppsamtal. Exempel på påståenden:

*"Min kille får gärna vara full på fester"
"Det är fel att skylla på att man var full när man gjort något galet"
"Jag tror att många försöker verka mer berusade än dom är"*

Efter värderingsövningarna brukar jag ta en stund och gå tillbaka till innehållet på tavlan. Har eleverna tagit upp frågan om trafik och alkohol, kan man tala en stund om hur alkohol påverkar bilkörning, hur lång tid efter man druckit en viss mängd som man kan köra osv. Vi räknar tillsammans ut olika tidsintervall utifrån frågan:

- Hur mycket kan det bli om en ung man respektive kvinna i 18 årsåldern festar en kväll.

För killar brukar det röra sig om motsvarande sju stora burkar starköl och för flickor fyra till fem stora burkar cider.

Ofta kommer temat barn som har föräldrar som dricker för mycket upp. Då brukar jag tala en stund om detta. Hur det kan kännas att vara i de övre tonåren och ha det så och ge några exempel på hur man kan hantera detta och var man kan vända sig om man behöver prata med någon utomstående.

Fyra hörn

En ganska stor del av tiden ägnas åt s.k. fyra hörnsövningar. Här berättar jag en historia - en dilemmasaga med mycket realistisk anknytning, en situation som ungdomarna lätt kan känna igen sig i och som inte har några självklara lösningar.

Ex: Du har haft en ganska bråkig vecka med dina föräldrar. På fredagen ringer en kompis och undrar om du vill följa med till en fest i en bygdegård på landet på lördag. När du frågar dina föräldrar är de massivt negativa och deras huvudargument är att de minsann inte har någon lust att hämta dig där ute på landsbygden mitt i lördagsnatten. Detta argument har du förberett dig för och kan svara att du har en vän som har både bil och körkort och som lovat dig att du skall få åka med. Nu är det lördagsnatt, festen har just slutat och du har hjälpt arrangörerna att städa undan i lokalen. Klockan är ungefär 2 och bygdegården är låst, alla utom du och killen som skall skjutsa dig hem har åkt. När du sätter dig i bilen känner du att det luktar alkohol och du ser snart på förarens fumliga sätt att försöka hitta tändningslåset att han är absolut inte nykter. Vad skall du göra?

1. Du säger till föraren att ta det mycket lugnt på den ensliga skogsvägen och åker med, men bara fyra km till ett närbeläget samhälle där du kan ta bussen hem.
2. Eftersom din mobiltelefon är sönder måste du låna en telefon. I ett rött litet hus vid sidan av bygdegården bor det någon, du går dit, ber att få låna telefonen och ringer efter dina föräldrar
3. Du går genom skogen de fyra km till samhället där du tar bussen
4. Öppet hörn - för dig som inte vet eller som har en annan lösning.

Ungefär hälften av ungdomarna brukar välja att ringa hem, trots att de gärna vill känna sig självständiga i förhållande till sina föräldrar. Ungefär en fjärdedel väljer alternativ 2, att gå 4 km genom skogen, de flesta pojkar. Den sista fjärdedelen har egna lösningar som innefattar att ringa en annan kompis med bil och körkort, ta en taxi, eller sova över i bilen. Få eller ingen åker med.

Dessa övningar har flera syften. Ett är att ungdomarna skall få tillfälle att tänka igenom vad olika handlingsalternativ kan ha för konsekvenser, för att de sedan skall vara mer klara över detta om de skulle hamna i den situationen i verkliga livet. Ett annat syfte är att visa hur olika man kan handla i samma situation beroende på hur man tolkar den och hur man värderar olika konsekvenser. Ett tredje syfte är att visa hur kedjor av orsaker kan leda till något man inte tänkt sig från början.

Fyllelinjen

För att få en diskussion kring hur vi beter oss när vi druckit alkohol och hur mycket berusning vi kan acceptera när vi umgås med vänner använder jag en övning som jag kallat fyllelinjen.

Den går ut på att hela gruppen får ta ställning till följande fråga.

Markera på en skala mellan helt nykter och så berusad att man somnat (däckad) hur mycket kan du acceptera för din egen del eller bland dina kamrater, innan du tycker det är för mycket. Jag ritar en linje som räcker över hela tavlan. Ungdomarna får instruktionen att se ut en punkt på linjen, när alla är klara får de gå fram och sätta ett kryss för sin övre gräns om de är pojke och en ring om de är flicka.

Tendensen brukar nästan alltid vara den att pojkarnas markeringar ligger högre än flickornas. Här finns ett bra tillfälle till en diskussion kring om killar och tjejer ser olika på människor som är berusade och var-

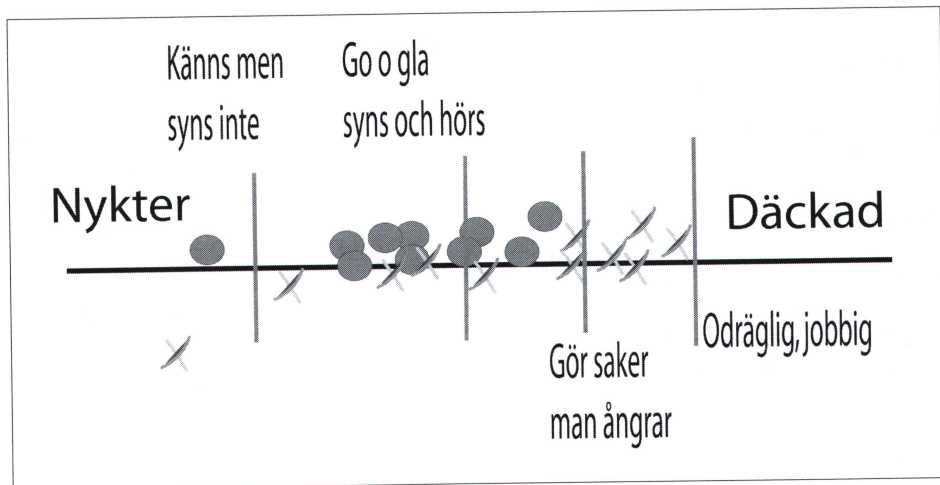

Fig. 2.

för. Många tjejer tar här upp att det kan vara allvarligare för en tjej att bli berusad och tappa kontrollen hon kan t.ex. bli utnyttjad. Många flickor tar också upp att man ser olika på en full tjej och en full kille. En full tjej är en slampa, medan en full kille är tuff.

Under diskussionen får både tjejer och killar tillfälle att ge uttryck för hur de ser på berusning hos det motsatta könet.

En flicka uttryckte detta mycket träffande: "Om jag är ute och dansar och det kommer fram en sådan där kletig typ som fått på tok för mycket så brukar jag göra med honom som med min hund; jag viftar med handen och säger hopp och lek med dig någon annanstans..."

Därefter delar jag in berusningsskalan i tre-fyra delar och vi diskuterar hur man är i olika stadier. När är man trevlig, charmig, när börjar man bli tjatig, kletig, otrevlig. När tappar man kontrollen och gör sådant man ångar dagen efter.

Diskussionen avslutas med att ungdomarna får fundera över vilka råd de skulle ge en god vän som oftast hamnar högt på skalan utan att egentligen vilja detta.

Passet avslutas med att eleverna får fylla i en utvärdering enskilt.

Vad tycker då ungdomarna?

Utvärderingarna visar att detta är ett mycket uppskattat undervisningspass. Ca 70 procent anger betyget 7 eller högre på frågan "Tycker du att vi tog upp saker som är viktiga?" på en skala där 1=inte alls och 9=helt och hållet, 80 % anger betyget 7 eller högre på frågan "Vad tycker du om vår uppläggning" där skalan är 1=trist och tråkig, 9=rolig och omväxlande. På frågan "Påverkar den här typen av information ungdomar att dricka mindre alkohol?" är resultatet dock mer nedslående: Nära hälften ger betyget 3

eller lägre där skalan är 1= inte alls och 9= ja det påverkar mycket.

Generellt sett kan man se att flickorna tycker att programmet är bättre än vad pojkarna gör, men skillnaderna är ganska små.

I utvärderingen ges ungdomarna också tillfälle att med egna ord ge sin syn på lektionerna. Här återges några typiska citat:

"Bra upplägg man funderade själv och fick veta va kompisarna tyckte osv. Deras åsikt betyder mer än lärarens. Man visste alla fakta förut, men kul att diskutera det."

"Tycker detta har varit skitkul! Tror även det varit bra. Man börjar tänka efter lite. Det är inte bara man själv som råkar ut när man dricker. Även vänner."

"Det här var väldigt roligt men om ni försökte få ungdomar att dricka mindre kan ni nog lägga ned. I alla fall när det gäller ungdomar i vårän ålder."

Pedagogiken i programmet

Syftet med de här timmarna är att ungdomarna skall få tillfälle att reflektera över hur de ser på användningen av alkohol. De skall också få tillfälle att sätta sig in i några situationer som kan inträffa för att vara förberedda på hur de vill handla. En mycket viktig del är att ge tillfälle till öppna diskussioner i gruppen för att nyansera bilden av hur ungdomar ser på de här frågorna. Ofta är det bara ett fåtal elevers åsikter och värderingar som kommer fram i när ungdomar själva diskuterar de här frågorna sinsemellan. I den här formen ges utrymme för fler att uttrycka sina åsikter.

Samtalsformen uppskattas av alla, men kanske mest av flickorna. Det finns många tillfällen till att ta upp frågor om män och kvinnor hanterar alkohol olika och om de ser olika på alkoholbruk. Metoden kräver ett aktivt ledarskap av gruppledaren där syftet

är att lyfta fram många olika uppfattningar i en fråga, snarare än att debattera den utifrån vem som har rätt eller fel.

Vad är effektiv undervisning på alkohol- och drogområdet?

Den svenska forskningen på primärpreventiva undervisningsprogram är mycket liten och ger inga svar på hur en bra undervisning inom alkohol- och drogområdet skall bedrivas. Utländsk forskning pekar mot att de effektivaste primärpreventiva programmen ligger utanför skolans ram som "the Strengthening Families Programme" (5)

Även internationellt är kunskapsunderlaget för effektiva undervisningsprogram otillräckligt för att man skall rekommendera ett visst program eller programinnehåll. (1, 2)

De program som visat på några slags positiva effekter när det gäller alkohol och/eller drogkonsumtion på kort eller på lång sikt kännetecknas av att flera olika slags insatser har kombinerats. Programmen:

- förmedlar kunskap om drogers verkan och skadeeffekter (3)
- ger ungdomar mer realistiska uppfattningar om hur vanlig droganvändning är. (3)
- ökar förmågan att tacka nej och stärker drognegativa attityder. (3)
- stödjer självförtroendet och ger alternativa vägar till att bli omtyckt av kamrater. (3)
- innehåller interaktiva moment som rollspel, diskussioner (4)
- programmen har en rätt stor omfattning i tid, 40 timmar eller mer har nämnts och också följas upp med ytterligare lektioner efter en tid. (3, 7)

Det är viktigt att de skolbaserade programmen stöds av andra insatser som föräldrautbildning och insatser i närsamhället. (2)

I en av de här refererade studierna konstateras att när man jämför hur programmen fungerat bland pojkar och flickor så påverkar programmen i högre utsträckning flickor än pojkar vad gäller kunskaper och attityder. När det gäller konsumtion finns inte denna skillnad (3)

Vid den kvalitetsgranskning av alkohol- och drogundervisning som Skolverket i Sverige genomförde 1999 framkom att skolan i och för sig uppfyllde de krav som styrdokumentet ställer, men att samhället har större förväntningar på skolan än så. Granskningen pekade på brister i målformuleringar, i uppföljningen av arbetet och i personalens kompetensutveckling (6).

Diskussion

Innehållet i det här undervisningsprogrammet som jag använt på gymnasiet har vuxit fram under några års tid. Med utgångspunkt från utvärderingarna och ungdomarnas andra reaktioner har programmet anpassats och upplevs nu av ungdomarna som ett mycket positivt inslag i undervisningen.

Programmet har en hög grad av elevmedverkan och interaktion. Det är ett vuxenlett samtal med inslag av information. Situationer och frågor är valda med utgångspunkt från målgruppens vardag. Några av 4-hörnsvärderingarna fungerar som ett slags "social skills"-träning. Ungdomarna får också en mer nyanserad och realistisk syn på vad kamrater i deras egen ålder anser om alkoholbruk genom den öppna diskussionsformen.

Det är naturligtvis önskvärt att mer tid kan läggas på undervisning av det här slaget inom skolans ram. Fler möjligheter till öppna diskussioner, mer faktabaserad undervisning och fler inslag av eget kunskapssökande behövs. Om dessa möjligheter ges skulle det också vara intressant att speciellt på hög-

stadiet bedriva undervisningen i enkönade grupper vid vissa tillfällen. Då kunde man anpassa diskussionsfrågor och situationer till sådant som intresserar pojkar, respektive flickor särskilt. Det är ju till exempel ganska vanligt att flickor umgås med äldre pojkar och de får då lättare tillgång till alkohol och förväntas också dricka. Kan man diskutera och lära ut strategier för flickorna att möta dessa situationer? För pojkarnas del vore det intressant att reflektera mycket över våld och alkohol. I den enkönade gruppen kan det vara lättare att vara mera öppen och också visa sig mer osäker, vilket skulle bidra till ett bättre samtal.

På gymnasiet är skillnaden mellan pojkar och flickor inte alls så stor när det gäller förmågan att diskutera, lyssna på andra och ta till sig andras argument som de, enligt min erfarenhet, är på högstadiet, men även där kan pojkars och flickors olika synsätt och erfarenheter kanske bättre tas tillvara och klargöras i enkönade grupper.

Jag tror att skolan har en stor möjlighet i det moderna massmediesamhället som man kanske inte alltid är medveten om. Skolan är en av de platser där man kan föra ett samtal mellan verkliga människor. Vi konsumerar annars passivt massor av andra människors åsikter i form av tidningsartiklar, soffprogram i Tv och på radio. I skolan finns en möjlighet att delta i ett aktivt, resonerade idéutbyte och kunskapssökande.

Det saknas en genomarbetad strategi för undervisningen i alkohol och drogfrågor i skolan. För att skolundervisningen skall bidra till en minskad alkoholanvändning, minskat berusningsdrickande och höjd debutålder måste undervisningen öka i omfattning. Det behövs mer tid och ett genomarbetat innehåll. Dagens ungdomar har inte den historiska bakgrund som förklarar varför vi har en restriktiv alkoholpolitik.

De behöver faktakunskaper om vilka konsekvenser en ökad alkoholkonsumtion har på ett samhälle. Det måste också finnas ett sammanhang i undervisningen, en röd tråd genom skolåren, där man tar hänsyn till ungdomarnas mognad, erfarenheter och kön. Inte minst är detta viktigt för att ungdomarna inte skall uppleva undervisningen som tjatig. Skolan kan inte heller ensamt ta ansvaret för att de högt ställda målen skall kunna uppfyllas. Program där man arbetat med att stärka familjens roll har visat på goda resultat och bör ges stort utrymme. (5)

Referenser

- 1) Foxcroft et al Alcohol misuse prevention for young people; a systematic review reveals methodological concerns and lack of reliable evidence of effectiveness, *Addiction*, 92(5), 531-537. (1997)
- 2) Thorsen T, Andersson T, Upplysning och undervisning - begränsar det alkohol- och narkotikaproblemen? CAN, 2000
- 3) White D, Pitts M., Education young people about drugs: a systematic review., *Addiction* 1998, 93 (10) 1475-1487. (1998)
- 4) Tobler N., Stratton H Effectiveness of school-based drugprevention programs: A Meta- Analysis of the Reserach, *The Journal of Primary Prevention*, 18 (1). 1997.
- 5) Foxcroft DR, Longer-term primary prevention for alcohol misuse in young people: a systematic review. *Addiction*. 2003 Apr;98(4):397-411. (2003)
- 6) Skolverket Undervisningen om tobak alkohol och andra droger, kvalitetsgranskning 1999 (2000)
- 7) Anderasson S (red) Den svenska supen i det nya Europa, Statens Folkhälsoinstitut, 2002